

Małgorzata Papier

ZJAWISKO WAGAROWANIA WŚRÓD UCZNIÓW SZKÓŁ GIMNAZJALNYCH – RAPORT Z BADAŃ

THE PHENOMENON OF TRUANTING IN JUNIOR HIGH SCHOOLS – RESEARCH REPORT

Streszczenie

Wśród aktualnych zachowań ryzykownych uczniów niezmiennie wymienia się wagary. Należy rozpatrywać je także w kategorii trudności wychowawczych, które przeżywa młodzież. Szczególnie ważne jest dostrzeżenie roli, jaką pełni wagary w świadomości uczniów w kontekście dorastania, przeżywanego buntu, określania własnej tożsamości. Wskazano tutaj na podział wagarowania ze względu na kryterium częstotliwości, formy oraz sposoby realizacji, a także przyczyny. Wskazane zagadnienia teoretyczne zobrazowano poprzez prezentację wyników badań własnych. Grupa uczniów została podzielona według płci, miejsca zamieszkania oraz otrzymywanych ocen.

Słowa kluczowe: trudności wychowawcze, wagary, przyczyny wagarowania.

Abstract

Truancy is constantly one of the current risky behaviours at schools. It must be considered also as upbringing difficulty, which affects schoolchildren. The particularly important is to notice the meaning of truancy in the awareness of young people. It is strictly connected with growing up, showing up the disobedience, even protest against common rules. It is also the process of identity forming, very important for schoolchildren. Truancy is here divided according to criteria, like: how often? how? in what way? who? and also why? The highlighted theoretical matters were described with own research results. The group of schoolchildren was divided by: gender, location and school rating.

Key words: difficulties in upbringing, truancy, reasons of truancy.

Wstęp

Współcześnie można zauważyć wzrost zachowań ryzykownych przejawianych przez dzieci oraz młodzież. Do najczęstszych należą: stosowanie substancji psychoaktywnych (palenie tytoniu, picie alkoholu, używanie narkotyków, środków wziewnych, leków), przemoc (fizyczna, psychiczna, seksualna, emocjonalna, cyberprzemoc), uzależnienia (psychiczne, fizyczne, społeczne), porzucanie nauki, pogorszenie wyników w szkole, wagary¹.

¹ M.J. Sochocki, *Niektóre dylematy profilaktyki – cz. I*, „Remedium” 2010, nr 3, s. 24.

Wśród pedagogów szkolnych oraz nauczycieli dominuje opinia, że wskazane zachowania ryzykowne są przejawem przeżywanego przez uczniów trudności. W opinii publicznej najczęściej zachowania te sprowadza się do konsekwencji reformy szkolnej wprowadzającej gimnazjum, co spowodowało nasilenie się przeżywanego przez młodzież buntu. Nie bez znaczenia jest również wzrastająca rola opinii rówieśniczej, zwiększenie oddziaływania mediów, a także wzrastający materializm wśród dorastającego pokolenia.

W niniejszym opracowaniu ukazane zostało zjawisko wagarowania w ujęciu teoretycznym, tj. przedstawiono jego genezę, pojęcie trudności wychowawczych, scharakteryzowano absencję szkolną oraz wyjaśniono jej przyczyny. Natomiast w empirycznej części zaprezentowano w formie tabelarycznej odpowiedzi uczniów na pytania związane z omówionymi teoretycznymi zagadnieniami.

Celem opracowanego materiału było przybliżenie zjawiska wagarowania, wskazanie na jego przyczyny, a także możliwość klasyfikacji nieobecności uczniów. Opracowanie służyć może jako przyczynek do działań profilaktycznych skierowanych na zapobieganie absencji uczniów.

Pojęcie trudności wychowawczych

W *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* czytamy, że trudności wychowawcze to „wrodzona bądź też nabyta struktura zachowania jednostki, przede wszystkim dzieci i młodzieży, ukształtowana pod wpływem środowiska społecznego, objawiająca się w zachowaniach odbiegających od przyjętych norm i wzorów zachowań zarówno w sferze psychicznej, jak i społecznej jednostki”². Wyjaśnienie to koncentruje się wokół genezy owego zjawiska, tj. wpływu środowiska oraz właściwości genetycznych, a także oddziaływania środowiska na rozwój zaburzenia.

Pojęcie trudności wychowawczych często stosowane jest zamiennie z terminami: nieprzystosowanie społeczne, niedostosowanie społeczne, trudności w zachowaniu, zaburzenia w zachowaniu. Preferowanie przez specjalistów określeń „zaburzenia w zachowaniu” oraz „nieprzystosowanie społeczne” związane jest z brakiem pejoratywnego ich zabarwienia, co ma istotne znaczenie w odbiorze społecznym³. W literaturze przyjmuje się także, iż pojęcia: „nieprzystosowanie społeczne”, „zaburzenia emocjonalne”, „zaburzenia w zachowaniu” używane są przede wszystkim przez socjologów, psychologów lub psychiatrów. Zatem określenie „trudności wychowawcze” jest pojęciem typowo pedagogicznym, stosowanym w środowiskach szkolnych. Uczeń przeżywający trudności wychowawcze to uczeń nie tyle sprawiający różnego rodzaju kłopoty, przejawiający

² T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VI, Warszawa 2007, s. 818.

³ E. Dąbrowska, *Zapobieganie trudnościom wychowawczym [w:] Praca wychowawcza z dziećmi i młodzieżą*, red. M. Łobocki, Lublin 1998, s. 134.

negatywne zachowania, ale mający trudności z samym sobą, a także z otoczeniem. Przeżywa on trudność w przystosowaniu się do środowiska, jego wymagań, a także realizacji swoich potrzeb⁴.

Znacznie szersze pojęcie trudności wychowawczych uwzględniające rozległą genezę zjawiska przedstawia J. Jasiński, który przyjmuje, iż dzieci z trudnościami wychowawczymi to te, które „znajdują się w przewlekłym konflikcie z rzeczywistością lub wymaganiami społecznymi, który to konflikt spowodowany jest bądź ich anomaliami, niedostatecznymi zdolnościami czy brakami charakterologicznymi, bądź wychowywaniem się w środowisku niezaspokajającym ich potrzeb zdrowotnych, intelektualnych, uczuciowych, czy moralnych, bądź też łącznym występowaniem obu tych rodzajów przyczyn”. Autor wskazuje na główne czynniki odpowiedzialne za trudności wychowawcze dziecka, czyli specyficzne cechy dziecka oraz środowisko, w którym ono dorastało⁵.

Problematyka przyczyn trudności wychowawczych doczekała się wielu opracowań w literaturze pedagogicznej. Jest to zagadnienie bardzo obszerne, najczęściej wymienia się tutaj: właściwości organiczne, aktywność własną jednostki, wpływy środowiska, w którym dana jednostka przebywa. Przyczyny te nie występują pojedynczo, a wzajemnie nakładają się na siebie, tworząc niekorzystną dla rozwoju atmosferę wychowawczą. Przyczyny trudności rozpatrywać należy z punktu widzenia ich całokształtu, uwzględniając, iż trudności są wypadkową działania pojedynczych czynników.

Trudności wychowawcze dzieci przejawiają się w formie zachowań negatywnych, społecznie nieakceptowanych. Zachowania takie często wykazuje młodzież w okresie dojrzewania, w toku kształtowania się pełnej dojrzałości społecznej. Rodzaj trudności wychowawczych wynika najczęściej z przyczyn negatywnych zachowań.

Przejawy trudności wychowawczych młodzieży w kontekście uwarunkowań społecznych przedstawił S. Michałowski, zaliczając do nich takie zachowania, jak: negatywny stosunek do wykonywania obowiązku szkolnego, kłamstwo, wagary, agresja, nerwowość, palenie papierosów, picie alkoholu, negatywne zainteresowania, kradzieże, nieposłuszeństwo, ucieczki z domu, nadpobudliwość, przemoc wobec słabszych oraz brak wytrwałości w dążeniu do obranych celów⁶.

Badania przeprowadzone w 2003 r. wśród 200 wychowawców klas gimnazjum w zróżnicowanym środowisku społecznym na temat zjawiska trudności wychowawczych potwierdziły wskazywane w literaturze pedagogicznej przyczyny. Do najczęstszych nauczyciele zaliczali kolejno: agresję, bierność, trudności w nawiązywaniu kontaktów interpersonalnych oraz wagary⁷.

⁴ M. Łobocki, *Wybrane problemy wychowania – nadal aktualne*, Lublin 2004, s. 182.

⁵ T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna...*, s. 819.

⁶ Tamże, s. 822.

⁷ B. Komorowska, *Zjawisko trudności wychowawczych w gimnazjum*, „Dyrektor Szkoły” 2003, nr 5, s. 29.

Charakterystyka wieku dorastania

Ankietowani uczniowie znajdowali się w wieku dojrzewania, który z punktu widzenia psychologów jest najbardziej dynamicznym okresem rozwoju człowieka. Charakteryzuje się tym, iż następują w nim nie tylko zmiany fizyczne, ale także psychiczne, intelektualne. Znaczenie ma przede wszystkim przewaga rozwoju fizycznego nad psychologicznym, w efekcie której pojawia się uczucie deprywacji, próby określania własnej tożsamości przez młodzież poprzez bunt skierowany przeciw dorosłym⁸. W aspekcie psychologicznego rozwoju młodzieży ważny jest konflikt wewnętrzny przeżywany w związku z próbą bycia dorosłym, znoszenia ograniczeń, nakazów dorosłych, a jednocześnie brakiem odpowiedzialności za własne czyny. Około 16 roku życia zaczynają pojawiać się dostosowane do możliwości cele, zahamowaniu ulega szybki rozwój fizyczny, dzięki czemu następuje przewaga procesów intelektualnych⁹. Według A. Oleszkowicz „bunt dorastania jest formą przeciwstawiania się tym wszystkim obiektom i stanom rzeczy, które jednostka subiektywnie postrzega jako ograniczające i(lub) zagrażające jej prawom lub niezgodne z oczekiwaniami i wyobrażeniami”. Oznacza to, iż bunt młodzieży związany jest w dużym stopniu z wyznawanym przez nią światopoglądem, ideologią¹⁰. Odbywa się on poprzez przewartościowanie relacji z dotychczasowymi autorytetami, osobami tworzącymi istniejący świat wartości oraz objawia się silną identyfikacją z zasadami życia młodzieży i członków grupy rówieśniczej, do której należy jednostka. Osoby te przejawiają wówczas często tzw. zachowania ryzykowne, np. inicjację alkoholową, narkotyczną, wagarów¹¹.

Wagary jako rodzaj nieobecności szkolnej

Jednym z najczęstszych rodzajów nieobecności uczniów w szkole są wagarów. W literaturze pedagogicznej możemy spotkać wiele pojęć opisujących nieobecność uczniów w szkole. Kolejno są to: absencja, fobia szkolna, odmowa chodzenia do szkoły, porzucenie szkoły oraz wagarów.

Wyrażenia „absencja” używa się określając „nieobecność w szkole bądź miejscu pracy; statut szkoły publicznej domaga się od rodziców bądź opiekunów prawnych (po osiągnięciu pełnoletniości mogą uczynić to sami uczniowie) każdorazowego usprawiedliwienia nieobecności ucznia na zajęciach”¹². Zwrot ten nie

⁸ I. Obuchowska, *Drogi dorastania*, Warszawa 1996, s. 9–10.

⁹ Tamże, s. 13–15.

¹⁰ E. Czerska, *Specyfika buntu w okresie dorastania*, „Edukacja i Dialog” 2001, nr 1, s. 30.

¹¹ Z. Mróz, *Psychologiczna charakterystyka buntu wewnętrznego w okresie dorastania* [w:] *Psychospołeczne problemy rozwoju dziecka*, red. A. Czapięga, Toruń 2004, s. 387.

¹² B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Leksykon*, Warszawa 2000, s. 3.

ujmuje powodów nieobecności. W. Okoń wyjaśnia pojęcie absencji jako „nieobecność np. w szkole lub miejscu pracy; absencja może być usprawiedliwiona lub nieusprawiedliwiona. Absencja chorobowa w szkole wymaga usprawiedliwienia lekarskiego”¹³. W związku z przyczynami absencji w literaturze wyróżnia się różne formy nieobecności uczniów: fobia szkolna, odmowa chodzenia do szkoły, porzucanie szkoły, wagary.

Istotnym rodzajem absencji jest fobia szkolna¹⁴. Samo słowo „fobia” jest słowem pochodzenia greckiego, określającym uczucie obawy, strachu, przerażenia. Według *Encyklopedii pedagogicznej* jest to uczucie bardzo silnego, niedającego się opanować, nieuzasadnionego lęku przed określonymi sytuacjami, przedmiotami, wywołującego dążenie do ich unikania¹⁵.

Równie często fobia szkolna przez specjalistów określana jest mianem odmowy chodzenia do szkoły¹⁶. Zmiana nazwy ma znaczenie w społecznym odbiorze, gdyż słowo „fobia” powoduje poczucie odpowiedzialności rodziców za chorobę dziecka. Rodzice często prowokują jednak nieobecność uczniów w szkole (tzw. wycofanie), kiedy to uczeń nie idzie do szkoły za zgodą rodziców.

Zjawisko porzucania szkoły przez uczniów polega na opuszczeniu szkoły przez ucznia przed ukończeniem wyznaczonego programu nauczania, maturą lub dyplomem i nieprzeniesieniu się do innej szkoły. Uczeń porzucający szkołę to przede wszystkim uczeń ze specyficznymi trudnościami w zakresie uczenia się, cierpiący na zespół deficytu uwagi, nadmiernej aktywności ruchowej. Zdarza się również, iż postępują tak dzieci pochodzące z mniejszości etnicznych, religijnych, dzieci biedne oraz wybitnie uzdolnione, twórcze¹⁷.

Wymienione powyżej formy związane z niechęcią uczniów wobec szkoły świadczą, iż uczniowie w sposób negatywny postrzegają miejsce, które stanowiąc powinno instytucję dającą im możliwość dalszego rozwoju, kształtującą pozytywny stosunek do nauki, pracy oraz rozwoju kontaktów społecznych.

Termin „wagary” znany był już w czasach starożytnych, pochodzi z języka łacińskiego od słowa *vagari* oznaczającego wędrować, błąkać się. Potocznie wyjaśniamy je jako samowolne przebywanie ucznia poza szkołą podczas lekcji. O wagarach mówi się także: laba, waksy, baja, baje, bajabongo, bule, blauka,

¹³ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 11.

¹⁴ M. Radochoński dokonał podziału fobii na sytuacyjną oraz przedmiotową. W przypadku fobii przedmiotowej to pewien konkretny przedmiot jest czynnikiem wywołującym daną sytuację stresową. Natomiast w przypadku fobii sytuacyjnej spotykamy się z sytuacją stresogenną dla jednostki, generującą powstanie owego uczucia lęku. Fobia szkolna jest typowym przykładem fobii sytuacyjnej, w literaturze fachowej określa się ją mianem skolonofobii lub didaskaleinfobii. Uczniowie nie boją się bowiem szkoły jako instytucji, ich lęk dotyczy sytuacji szkolnych. B. Milterski, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika...*, s. 67.

¹⁵ T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Warszawa 2003, s. 1151–1153.

¹⁶ D. Heyne, S. Rollings, *Niechęć do szkoły: jak pomóc dziecku, które opuszcza lekcje i wagaruje*, tłum. M. Gajdzińska, Gdańsk 2004, s. 8.

¹⁷ Tamże, s. 18.

białka, flek, jarema, spad, wajchy, wacki, bumel (*Miejski słownik slangu i mowy potocznej*)¹⁸.

W *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* możemy przeczytać, iż wagary to termin używany na określenie zjawiska samowolnego i obiektywnie nieuzasadnionego opuszczania przez ucznia zajęć lekcyjnych, bez zgody oraz wiedzy rodziców i nauczycieli. Autor podkreśla tutaj aspekt nieuzasadnionej absencji, czyli takiej, która jest pozbawiona rzeczywistych powodów, istotnych z punktu widzenia szkoły czy też rodziców. Uczniowie wskazują natomiast, że jest to zjawisko niezbędne dla zachowania równowagi psychicznej młodego człowieka¹⁹.

Dzisiaj pojęcie wagarów utożsamia się z nieobecnością uczniów, która może być zarówno usprawiedliwiona, jak i nieusprawiedliwiona, natomiast czas spędzany przez uczniów na wagarach należy do zachowań antyspołecznych. Wagary określa się mianem zjawiska patologii życia szkolnego.

Charakterystyka zjawiska wagarowania

Typologia zjawiska wagarów polega na uporządkowaniu poszczególnych ich form w zależności od właściwości. Jako najczęstsze kryteria wymienia się: ilościowe (dotyczy częstotliwości zjawiska), jakościowe (zajmuje się formą oraz sposobem ich realizacji), podmiotowe (uczestników wagarów), a także kryterium etiologiczne (wskazują na genezę).

Kryterium podziału wagarów według częstotliwości:

- okazjonalne – jest to wyjątkowa, jednorazowa absencja szkolna, która miała miejsce w ciągu dłuższego okresu edukacyjnego;
- sporadyczne – polega na wagarowaniu przez ucznia od czasu do czasu;
- systematyczne – regularne, powtarzające się nieobecności szkolne ucznia;
- trwałe – nieobecności ucznia, które trwają przez dłuższy okres, tzn. kilka dni, tygodni, a nawet miesięcy.

Kryterium ze względu na formę realizacji:

- selektywne – opuszczanie tylko wybranych godzin lekcyjnych, których najczęściej obawia się uczeń;
- całkowite – nieobecność ucznia podczas pełnego, całego dnia zajęć.

Kryterium dotyczące podmiotu:

- indywidualne – gdy wagarowiczem jest jednostka;
- grupowe – gdy zjawisko wagarów obejmuje daną grupę osób lub też całą klasę.

W opracowaniach pedagogicznych dotyczących zjawiska wagarowania wyróżnić możemy jego podział ze względu na przyczynę występowania zjawiska.

Kryterium dotyczące etiologii:

¹⁸ <http://www.miejski.pl/tag-Wagary> (dostęp 20 maja 2013).

¹⁹ T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, Warszawa 2008, s. 23.

1. Wagary instrumentalne – w celu osiągnięcia zamierzonego przez uczniów celu; wyróżnia się tutaj następujący podział:
 - przygodowo-rozrywkowe, celem jest tutaj spędzenie czasu w bardziej atrakcyjnej formie niż zajęcia szkolne, poszukiwanie nowych doświadczeń, przyjemne spędzenie czasu;
 - koleżeńskie – dążenie do uczestnictwa w życiu grupy rówieśniczej, uczniowie ulegają tutaj często presji kolegów, poszukując nowego towarzystwa;
 - kompensacyjne – mają charakter dążenia do zaspokojenia potrzeb psychicznych uczniów, np. potrzeba akceptacji (grupa rówieśnicza), bezpieczeństwa (uznanie własnej wartości, godności ludzkiej), aktywności poznawczej (poszukiwanie, zdobywanie doświadczeń) oraz duchowych potrzeb (np. swobody wyboru);
 - przestępcze – podejmowane z zamiarem patologicznego spędzania czasu, tj. alkoholizowanie się, narkotyzowanie, palenie papierosów, włóczęgostwo.
2. Wagary ucieczkowe – jest to forma mechanizmu obronnego dla organizmu wobec zagrożenia sytuacją problemową, stresującą. W ich obręb wpisują się wagary:
 - konfliktowe – powstają na gruncie antagonizmów pomiędzy uczniami, czy też uczniem a nauczycielem, wpływ na nie ma również klimat społeczny szkoły;
 - problemowe – pojawiają się w momencie spostrzeżenia przez ucznia problemów typowych dla życia szkolnego, np. niepowodzenia szkolne;
 - lękowe – są konsekwencją strachu ucznia przed nauczycielem, kolegami, ocenami czy też samą szkołą²⁰.

Ciekawym zagadnieniem w kwestii wagarów są formy spędzania czasu przez młodzież. Formy te zależą od wieku młodzieży, miejsca zamieszkania oraz typu wagarów, który wybrali uczniowie, np. wagary przestępcze będą różnić się znacznie w formie od wagarów o charakterze przygodowo-rozrywkowym. Najczęstszą formą spędzania czasu w trakcie trwania wagarów są spotkania młodzieży ze znajomymi lub pobyt w domu. Spotkania młodzieży w grupach często mają miejsce w galeriach, centrach handlowych, pubach, parkach bądź w domu jednego z uczestników. Spędzanie czasu w domach przez młodzież wagarującą jest zjawiskiem niekorzystnym, gdyż wskazuje na przyzwolenie rodziców. Jedną z najczęściej wymienianych przez wagarowiczów formą spędzania czasu w trakcie spotkań ze znajomymi jest picie alkoholu, palenie papierosów czy używanie środków psychoaktywnych. Równie często uczniowie spędzają czas na zakupach, koncertach, w kinie, happeningach²¹.

Przyczyny wagarowania

Trudno wskazać wspólne dla wszystkich uczniów przyczyny ich nieobecności w szkole, gdyż są one tak różne, jak indywidualny jest rozwój każdego

²⁰ Tamże, s. 24–25.

²¹ A. Oleszkowicz, *Wagary ponad miarę*, „Psychologia w Szkole” 2006, nr 3, s. 9–10.

dziecka. Również wskazując przyczyny absencji uczniów, opieramy się na ankietach wypełnionych przez samą młodzież, w związku z czym musimy polegać na ich subiektywnej opinii wspomaganej analizą nieobecności uczniów w szkole w odniesieniu do uzyskiwanych przez nich ocen czy sprawianych trudności. Wśród koncepcji psychologicznych dotyczących podłoża nieobecności uczniów wymienia się m.in. teorię napięcia wskazującą, iż zachowania negatywne jednostki są odpowiedzią na sytuację, w której zostaje zablokowana możliwość realizacji zakładanych przez daną jednostkę ważnych dla niej celów. W literaturze zwraca się uwagę na dwie grupy istotnych przyczyn występowania zjawiska wagarów uczniów. Pierwsza z nich dotyczy samej szkoły, procesu uczenia się, nauczania oraz relacji szkolnych. Druga grupa przyczyn z kolei związana jest ze środowiskiem rodzinnym, które nie zawsze należycie spełnia swą wychowawczą rolę²².

Przyczyny związane ze szkołą to:

- system edukacyjny, tj. masowość, encyklopedyzm, nadmierne nagromadzenie treści, dwuzmianowość, werbalizm nauczycieli, pamięciowy sposób nauczania, testowe sprawdzanie informacji uczniów, niezgodnione z uczniami formy sprawdzania informacji, nudne zajęcia;
- osoba nauczyciela, tj. złe przygotowanie psychologiczno-pedagogiczne, brak przygotowania merytorycznego, niechęć do samorozwoju, zła postawa wychowawcza, niewłaściwe metody wychowawcze, brak indywidualizmu w ocenie uczniów, negatywna postawa wobec uczniów;
- konflikty w grupie rówieśniczej, tj. nieakceptowanie, izolowanie, wyśmiewanie się, presja kolegów, chęć zdobycia autorytetu;
- uczucie dystresu spowodowane poczuciem niesprawiedliwości, wobec dysproporcji pomiędzy włożonym wysiłkiem a uzyskanymi korzyściami;
- niemożność uniknięcia przykrych sytuacji na drodze uczciwej działalności, co uruchamia nielegalne mechanizmy łagodzenia negatywnych bodźców – mechanizm ucieczki;
- znaczenie także mają motywy, które tkwią w środowisku poza szkołą, a zachęcają do spędzania czasu poza lekcjami, tj. pogoda, koncert, zakupy, spotkanie z idolem²³.

W związku z wymienionymi wyżej warunkami szkolnymi uczeń przeżywa trudną sytuację, w której nierzadko jego potrzeby nie są zaspokajane, atmosfera nie jest korzystna, a postawa osób towarzyszących mu w szkole, czyli kolegów oraz nauczycieli, nie sprzyja rozwiązywaniu problemów. Ważne są także właściwości osobiste dzieci i młodzieży, tj. odporność na sytuacje stresujące, umiejętności nawiązywania kontaktów, poczucie własnej wartości, posiadana wiedza czy stosunek do nauki i szkoły.

²² T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna...*, s. 27.

²³ Z. Frączek, *Pokoleniowe przemiany społecznej świadomości wartości rodziny*, Rzeszów 2011, s. 43–50.

Przyczyny tkwiące w środowisku rodzinnym ucznia:

- patologie występujące wśród członków rodziny, np. alkohol, narkotyki;
- choroby członków rodziny;
- nieobecność jednego z rodziców;
- brak prawidłowych więzi emocjonalnych pomiędzy rodzicami i dziećmi;
- brak zainteresowania dzieckiem ze strony rodziców, spędzania wspólnie wolnego czasu;
- niedocenianie wysiłków dziecka, a także stawianie mu przez rodziców nierealnych wymagań²⁴.

Właściwa postawa rodziców wobec uczniów, którzy przejawiają trudności wychowawcze, pozwala na konstruktywne ich pokonanie, zwalczanie w dziecku jako uczniu także postawy niechęci wobec szkoły. Motywy wagarów są kontynuacją przyczyn trudności wychowawczych, wyróżnić możemy w obu przypadkach wspólne grupy przyczyn, a więc tkwiące w szkole oraz w środowisku szkolnym. Młodzi ludzie decydują się na wagary w związku z brakiem realizacji ich własnych potrzeb przez otoczenie, najczęściej jest to potrzeba akceptacji, szacunku. Nastolatek w momencie niezrealizowania tej potrzeby pragnie zwrócić na siebie uwagę otoczenia, nie mając jeszcze prawidłowo rozwiniętej osobowości, decyduje się na zachowania agresywne, negatywne, np. wagary, agresja, złe oceny²⁵.

Badania ankietowe wśród młodzieży pokazują, iż najczęstsze wymieniane przez uczniów przyczyny wagarowania to: strach przed złymi ocenami, brak przygotowania do lekcji, wpływ kolegów. Wskazuje to na duże znaczenie wśród uczniów dążenia do uniknięcia negatywnych ocen²⁶.

Wagary w świetle badań własnych

Zadaniem autorki opracowania jest przedstawienie zebranego materiału badawczego w taki sposób, by zobrazował zaprezentowany powyżej materiał teoretyczny. Nie wskazano na określony problem badawczy, koncentrując się wokół charakterystyki zjawiska wagarowania. Wyróżniono jednak zmienne niezależne, które mogą w określony sposób wpływać na analizę uzyskanego materiału. Są to: płeć, miejsce zamieszkania, otrzymywane przez uczniów oceny.

Metodą zastosowaną w niniejszym opracowaniu jest metoda sondażu diagnostycznego, która pozwala na uzyskanie informacji od dużej grupy osób w stosunkowo krótkim czasie. W celu pozyskania opinii ankietowanych uczniów skierowano do nich kwestionariusz ankiety opracowany samodzielnie. Składał się on z pytań zamkniętych oraz półotwartych, w których badani mogli dopisać

²⁴ L. Pawelski, *Nieobecny nieusprawiedliwiony*, „Edukacja i Dialog” 2006, nr 10, s. 49.

²⁵ E. Kosińska, *Wychowawca w klasie. Krótki poradnik psychologiczny*, Kraków 1999, s. 46.

²⁶ V. Bratkowska, *Kłamstwa i wagary*, „Gazeta Szkolna” 2001, nr 7, s. 17.

własną, niepojawiającą się odpowiedź. Pytania zostały opracowane w taki sposób, aby nie wymagały uczestnictwa osób trzecich. Ankiety były anonimowe.

Badania dotyczące wskazanego tematu zostały przeprowadzone w grupie uczniów trzecich klas szkół gimnazjalnych w województwie podkarpackim (szkoły publiczne, koedukacyjne). Ankiety wypełniło 100 uczniów, w połowie byli to uczniowie szkół wiejskich, w połowie szkół miejskich. Grupa ankietowanych chłopców liczyła 54 uczniów, natomiast grupa dziewcząt – 46 osób. Wśród respondentów najliczniejszą grupę stanowili uczniowie otrzymujący oceny dobre – 53, kolejno byli to uczniowie o ocenach dostatecznych – 28, bardzo dobrych – 12, dopuszczających – 7. Odpowiedzi udzielone przez respondentów zostały opracowane w formie tabel, w których uwzględniono podział badanych zgodnie z określonymi zmiennymi.

Tabela 1. Rozkład odpowiedzi na pytanie: czy byłeś(-aś) kiedykolwiek na wagarach?

Odpowiedzi	Dziewczęta	Chłopcy	Miasto	Wieś	Bardzo dobry	Dobry	Dostateczny	Dopuszczający	Razem
Tak	47,8%	70,3%	80%	40%	25%	56,6%	78,6%	71,4%	60%
Nie	52,2%	29,7%	20%	60%	75%	43,4%	21,4%	28,6%	40%
Razem	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Z danych zamieszczonych w tabeli 1 wynika, iż ponad połowa badanych uczniów była na wagarach – 60%. Częściej wagarują chłopcy – 70,3%, w grupie dziewcząt odpowiedź taką wskazała mniej niż połowa badanych. Dwukrotnie częściej na wagary udaje się młodzież miejska w porównaniu z kolegami ze środowiska wiejskiego. Uwzględnienie otrzymywanych ocen wśród wagarowiczów pozwoliło zaobserwować, iż najrzadziej wagarują uczniowie o ocenach bardzo dobrych oraz dobrych (odpowiednio 25% i 56,6%). Natomiast najwięcej wagarowiczów występuje wśród uczniów mających oceny dostateczne (78,6%) i dopuszczające (71,4%).

Tabela 2. Rozkład odpowiedzi na pytanie: jak często wagarujesz?

Odpowiedzi	Dziewczęta	Chłopcy	Miasto	Wieś	Bardzo dobry	Dobry	Dostateczny	Dopuszczający	Razem
Trwale	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Systematycznie	4,5%	15,8%	17,5%	–	–	10%	13,6%	20%	11,7%
Sporadycznie	36,4%	44,7%	47,5%	30%	66,7%	36,7%	45,4%	40%	41,7%
Okazjonalnie	59,1%	39,5%	35%	70%	33,3%	53,3%	41%	40%	46,6%
Razem	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2 zawiera odpowiedzi ankietowanych dotyczące częstotliwości wagarowania. Wagarowicze wskazali, iż najczęściej wagarują w sposób okazjonalny – 46,6%, tj. w momencie, gdy pojawi się określony powód do ucieczki z lekcji szkolnych. Kilka razy w semestrze, a więc sporadycznie wagaruje 41,7% ankietowanych.

W rozróżnieniu na płeć okazuje się, iż dziewczęta najczęściej wagarują w sposób okazjonalny – 59,1%, natomiast chłopcy wagarują częściej sporadycznie (44,7%). Również młodzież miejska wagaruje sporadycznie – 47,5%, wśród młodzieży wiejskiej wagaruje tak jedynie 30% ankietowanych. Uczniowie otrzymujący oceny bardzo dobre wagarują najczęściej w sposób sporadyczny – 66,7%, natomiast uczniowie dobrzy wagarują częściej, a więc okazjonalnie – 53,3%. Uczniowie o średnich ocenach dostatecznych wagarują w sposób sporadyczny – 45,4%. Wśród uczniów o ocenach dopuszczających nie wyróżnia się częstotliwości wagarowania, ponieważ uczniowie ci jednakowo wskazali na wagarowanie w sposób sporadyczny i okazjonalny – 40%. Warto zauważyć, iż w sposób systematyczny wagarują najczęściej chłopcy, uczniowie szkół miejskich, otrzymujący oceny dostateczne oraz dopuszczające – były to najwyższe wskaźniki badanych uczniów w każdej z kategorii.

Ankietowanym uczniom zadano także pytanie dotyczące sposobu realizacji wagarowania, a więc czy ich nieobecność dotyczy określonych godzin lekcyjnych czy całego dnia szkolnego.

Tabela 3. Rozkład odpowiedzi na pytanie: co najczęściej opuszczasz, udając się na wagarzy?

Odpowiedzi	Dziewczęta	Chłopcy	Miasto	Wieś	Bardzo dobry	Dobry	Dostateczny	Dopuszczający	Razem
Pojedyncze lekcje – wagarzy selektywne	40,9%	42,1%	32,5%	60%	100%	36,7%	45,4%	20%	41,7%
Cały dzień szkolny – wagarzy całkowite	49,1%	57,9%	67,5%	40%	–	63,3%	54,6%	80%	58,3%
Razem	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Większość wagarowiczów opuszcza częściej całe dni zajęć niż pojedyncze lekcje – odpowiedzi tej udzieliło 58,3% ankietowanych. Jedynie uczniowie szkół wiejskich wskazali, iż wagarując, najczęściej opuszczają pojedyncze godziny lekcyjne – 60%, co tłumaczyć można opuszczaniem przez nich początkowych lub ostatnich godzin lekcyjnych. Przypuszczać można, iż jest to związane z brakiem atrakcyjnych form spędzania czasu wagarowania w środowisku wiejskim. Również wszyscy uczniowie otrzymujący oceny bardzo dobre wskazali na wagarzy selektywne, zapewne związane jest to z obawą przed negatywnymi ocenami, które mogą uzyskać na godzinach lekcyjnych, z których wagarują.

Respondenci odpowiadali także na pytanie dotyczące kryterium podmiotu, tj. czy na wagarzy udają się samodzielnie – wagarzy indywidualne czy też wagarują w sposób grupowy – z kolegami, koleżankami z klasy. Wagarzy grupowe wskazują na istnienie presji rówieśniczej wśród gimnazjalistów.

Tabela 4. Rozkład odpowiedzi na pytanie: na wagary najczęściej chodzisz samodzielnie czy w grupie?

Odpowiedzi	Dziewczęta	Chłopcy	Miasto	Wieś	Bardzo dobry	Dobry	Dostateczny	Dopuszczający	Razem
Indywidualnie	9,1%	13,1%	32,5%	10%	–	23,4%	9,1%	20%	11,7%
Grupowo	90,9%	86,9%	67,5%	90%	100%	76,6%	90,9%	80%	88,3%
Razem	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawiciele obu płci wykazali, iż częściej udają się na wagary grupowe – dziewczęta z tej grupy stanowią tu ponad 90%, natomiast chłopcy to 86,9%. Zarówno uczniowie z terenów wiejskich, jak i miejskich najczęściej udają się na wagary grupowe – odpowiednio jest to 90% oraz 67,5%. Najwyższy wskaźnik wagarów samodzielnych w grupie tej wykazali gimnazjaliści z terenów miejskich – 32,5%. Wśród uczniów otrzymujących oceny bardzo dobre 100% z nich wagaruje grupowo, co może świadczyć o tym, iż udają się oni na wagary pod presją kolegów z klasy, czy też w celu uzyskania akceptacji rówieśników. Warto zauważyć, iż najwyższy wskaźnik wagarów samodzielnych dotyczy uczniów mających oceny dopuszczające – co 5 z nich wagaruje samodzielnie.

Tabela 5. Rozkład odpowiedzi na pytanie: dlaczego wagarujesz?

Odpowiedzi	Dziewczęta	Chłopcy	Miasto	Wieś	Bardzo dobry	Dobry	Dostateczny	Dopuszczający	Razem
Obawa przed ocenami niedostatecznymi	58,7%	42,6%	62%	38%	41,6%	52,8%	46,4%	57,1%	50%
Nieprzygotowanie do zajęć	80,4%	55,5%	74%	60%	66,6%	73,6%	60,7%	42,9%	67%
Niechęć do nauczyciela	34,7%	44,4%	28%	52%	75%	26,4%	42,8%	71,4%	40%
Namowa rówieśników	36,9%	31,5%	40%	28%	50%	34%	28,6%	28,6%	34%
Przyjemne spędzanie czasu	43,4%	24,1%	44%	22%	58,3%	28,3%	35,7%	14,2%	33%
Niechęć do nauki	39,2%	27,7%	32%	34%	41,7%	32,1%	32,1%	28,6%	33%
Lenistwo	26,1%	22,2%	40%	8%	16,7%	26,4%	21,4%	28,6%	24%
Brak kontroli ze strony szkoły	8%	5,5%	14%	8%	–	7,5%	10,7%	57,1%	11%
Brak kontroli ze strony rodziców	4%	3,7%	6%	6%	–	7,5%	10,7%	14,2%	6%

* Dane w powyższej tabeli nie sumują się do 100%, ponieważ badani mogli wybrać więcej niż 1 odpowiedź.

Źródło: opracowanie własne.

Ankietowanym uczniom zadano także pytanie dotyczące przyczyn wagarowania, w którym mogli oni wskazać więcej niż jedną odpowiedź. Odpowiedzi uczniów zostały przedstawione w formie tabeli (zob. tabela 5).

Z danych zamieszczonych w tabeli 5 wynika, iż ankietowani najczęściej decydują się na wagarowanie z zajęć szkolnych w związku z nieprzygotowaniem do zajęć – 67%, obawą otrzymania oceny niedostatecznej – 50%. Równie wysoko uczniowie ocenili także niechęć do nauczyciela – 40%. Znaczące jest, iż zaledwie co czwarty uczeń – 24% wskazał na lenistwo jako przyczynę wagarowania, nie zauważając jego związku z nieprzygotowaniem do zajęć. Płeć nie wpływa w znaczący sposób na przyczynę wagarowania, obie grupy wskazały najczęściej na nieprzygotowanie do zajęć, chłopcy wysoko ocenili także niechęć do osoby nauczyciela – 44,4%, a dziewczęta możliwość przyjemnego spędzania czasu – 43,4%. Ankietowani zamieszkujący tereny wiejskie wskazywali najczęściej na nieprzygotowanie do zajęć – 60%, niechęć do nauczyciela – 52% oraz obawę przed ocenami niedostatecznymi – 38%. Podobnie uczniowie z gimnazjów miejskich wybierali kolejno nieprzygotowanie do zajęć – 74%, obawę przed ocenami niedostatecznymi – 62%, a także przyjemne spędzanie czasu – 44% oraz namowę koleżanek i kolegów – 40%. Odpowiedzi uczniów zwracają uwagę, iż uczniowie z terenów wiejskich wagarują głównie z powodu lęku przed negatywnymi ocenami, natomiast uczniowie z gimnazjów miejskich często decydują się na opuszczanie zajęć w związku z możliwością skorzystania z atrakcyjnych form spędzania czasu.

Uczniowie mający bardzo dobre wyniki w nauce wskazywali często na niechęć do nauczyciela – 75%, nieprzygotowanie do zajęć – 66,6%, możliwość przyjemnego spędzania czasu – 58,3% jako przyczyny wagarowania. Uczniowie otrzymujący oceny dobre również najczęściej udają się na wagary w obawie przed negatywnymi konsekwencjami nieprzygotowania do zajęć – 73,6%, czy też w obawie przed ocenami niedostatecznymi – 52,8%. Uczniowie mający średnie oceny dostateczne decydują się na wagary w obawie przed konsekwencjami swojego nieprzygotowania do zajęć – 60,7%, a także w związku z obawą otrzymania oceny niedostatecznej – 46,4%. Uczniowie z najslabszymi ocenami często wagarują wskutek niechęci do nauczyciela – 71,4%, kolejno obawy przed otrzymaniem ocen niedostatecznych – 57,1%. Ciekawe jest, iż uczniowie otrzymujący najslabsze oceny najrzadziej wskazywali na możliwość przyjemnego spędzania czasu jako przyczynę wagarowania – 14,2%. Dla porównania uczniowie o ocenach dobrych – to 28,3% wskazań.

Ankietowani uczniowie wskazywali także na miejsce, w którym przebywają w czasie wagarów. Odpowiedzi uczniów pozwalają głównie na lepsze opracowanie działań profilaktycznych skierowanych do nich. Dodatkowo uczniowie spędzający ten czas w domu najczęściej mają zgodę rodziców na wagary.

Miejsca spędzania czasu w trakcie wagarów przez uczniów to najczęściej: centrum handlowe (55%), rynek miasta lub centrum danej miejscowości (42%) bądź las (41%). Dziewczęta najczęściej spędzają ten czas w centrum handlowym

(65,2%) oraz na łonie natury, np. las (41,3%). Chłopcy natomiast najczęściej udają się na rynek czy też do centrum danej miejscowości – 50% oraz do centrum handlowego – 46,3%. Najrzadziej młodzież spędza czas wagarowania w klubach czy pubach, łącznie jest to zaledwie 18%. Istotne znaczenie zapewne ma tutaj koszt pobytu w danym klubie oraz cenzus wiekowy obowiązujący przy wstępie. Dodatkowo dwóch uczniów płci męskiej wskazało także na możliwość spędzania czasu w kafejkach internetowych. Wśród uczniów gimnazjum w środowisku wiejskim dominował las (68%) oraz centrum miejscowości (42%), natomiast uczniowie szkół miejskich częściej wskazywali na centrum handlowe (82%) lub dom (56%). Odpowiedzi uczniów wynikają zapewne z właściwości środowiska, tj. uczniowie mieszkający w miastach mają większy wybór form spędzania wolnego czasu, dodatkowo częściej mogą spędzać czas wagarowania w domu, gdyż ich rodzice więcej czasu są w pracy. Również oceny otrzymywane przez uczniów mają wpływ na miejsce spędzania czasu wagarowania, tj. uczniowie bardzo dobrzy wskazali: centrum handlowe – 58,3%, dom – 41,6% oraz dziką przyrodę – 41,6%. Uczniowie otrzymujący oceny dobre wybierali także centrum handlowe – 50,9%, przyrodę, las – 45,2%, rynek miasta, centrum danej miejscowości – 43,4%. Uczniowie mający oceny dostateczne wybierali najczęściej centrum handlowe – 57,1% oraz centrum danej miejscowości – 35,7%. Uczniowie o najniższych ocenach wskazywali także na centrum handlowe lub centrum danej miejscowości – 71,4% oraz 71,4%. Warto zwrócić uwagę, iż wagarowicze, którzy często spędzają wskazany czas w domu, to uczniowie o ocenach dopuszczających oraz bardzo dobrych. Wskazywać to może na wiedzę rodziców o wagarowaniu ich dzieci, a więc ich pośrednie przyzwolenie na takie zachowanie.

Tabela 6. Rozkład odpowiedzi na pytanie: gdzie spędzasz czas w trakcie wagarów?

Odpowiedzi	Dziewczęta	Chłopcy	Miasto	Wieś	Bardzo dobry	Dobry	Dostateczny	Dopuszczający	Razem
Dom	30,4%	38,8%	56%	14%	41,6%	33,9%	32,1%	42,8%	35%
Park	21,7%	35,1%	32%	26%	16,6%	30,1%	32,1%	28,5%	29%
Centrum handlowe	65,2%	46,3%	82%	28%	58,3%	50,9%	57,1%	71,4%	55%
Rynek miasta, centrum miejscowości	32,6%	50%	42%	42%	33,3%	43,4%	35,7%	71,4%	42%
Klub, pub	15,2%	20,3%	18%	18%	8,3%	15,1%	32,1%	–	18%
Dzika przyroda – las	41,3%	40,7%	14%	68%	41,6%	45,2%	32,1%	42,8%	41%
Inne – kafejka internetowa	–	3,7%	4%	–	8,3%	–	3,6%	–	2%

* Dane w powyższej tabeli nie sumują się do 100%, ponieważ badani mogli wybrać więcej niż 1 odpowiedź.

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Przedstawiony problem zjawiska wagarowania wśród młodzieży gimnazjalnej niewątpliwie jest bardzo ważny w obecnej rzeczywistości szkolnej. Współczesne przemiany rodziny, wzrastający materializm, nasilające się tendencje placówek szkolnych w kierunku nauczania powodują wzrost samodzielności gimnazjalistów. W związku z dojrzewaniem, a także afirmacją dorosłości ich sposobem radzenia sobie z trudnościami stają się zachowania ryzykowne. Pomimo negatywnych konsekwencji młode pokolenie testuje coraz to nowsze uzależnienia. Obecnie coraz popularniejsze staje się stosowanie środków psychoaktywnych, cyberprzemoc, przemoc seksualna, uzależnienia od sieci internetowej. Działania te wyparły bądź też spowodowały spadek spożywania alkoholu, palenia papierosów, przemocy fizycznej. Czynnikiem łączącym obie grupy zachowań ryzykownych jest czas, który uczniowie spędzają w sposób antyspołeczny, a przeznaczony na zajęcia szkolne. W tym właśnie kontekście to wagary, pomimo zmian w ich sposobie realizacji, nadal są aktualnym zachowaniem patologicznym uczniów. Powyższe rozważania stanowią podstawę do przeprowadzenia badań w placówkach szkolnych w celu monitorowania zjawiska. Korzystne może okazać się także ujęcie zamieszczonego wycinka badań w przygotowywaniu szkolnego programu profilaktycznego.

Analiza powyższego materiału empirycznego pozwala stwierdzić, iż wagary obserwujemy u 60% badanych uczniów. Jest to zjawisko niepokojące, ponieważ oznacza, iż w praktyce co drugi uczeń miał do czynienia z wagarami. Znając ich przyczynę oraz formę i sposób realizacji, nauczyciele, pedagodzy, a także rodzice łatwiej mogą podjąć działania profilaktyczne. Występują one znacznie częściej wśród chłopców, w środowisku miejskim, a także w grupie uczniów otrzymujących słabsze wyniki w nauce. Ankietowani najczęściej udają się na wagary całkowite, w grupie swoich kolegów oraz koleżanek. Najczęściej uczniowie wagarują okazjonalnie oraz sporadycznie, co zaliczyć można do niskiego poziomu częstotliwości zjawiska. Przyczyny wagarowania uczniów nieodmiennie związane są z obawą przed negatywnymi konsekwencjami nieprzygotowania się do zajęć dydaktycznych oraz niechęcią w stosunku do nauczycieli, a więc są to wagary o charakterze uciezkowym, będące obroną przed sytuacją stresującą dla jednostki. Najczęściej są to wagary o charakterze lękowym – obawa przed nauczycielem, złymi ocenami, problemowym – spostrzeżenie problemów szkolnych, chęć obrony przed nimi. Część uczniów wskazała także na wagary instrumentalne, podejmowane w celu osiągnięcia pewnego celu, o charakterze przygodowo-rozrywkowym, tj. przyjemne spędzenie czasu. Sposób spędzania czasu przez wagarowiczów jest odzwierciedleniem materializmu XXI w., najczęściej młodzi ludzie czas absencji szkolnej spędzają w centrach handlowych lub centrum danej miejscowości czy na rynku miasta. Zauważyć należy także, że niestety znaczna

część młodzieży spędza wagary we własnym domu, o czym zazwyczaj wiedzą rodzice.

Z pewnością przeprowadzone badania nie wyczerpują tematu, dają jednak pewien obraz zależności pomiędzy występowaniem zjawiska wagarów a środowiskiem zamieszkania, płcią czy otrzymywanymi ocenami przez uczniów.

Bibliografia

- Bratkowska V., *Kłamstwa i wagary*, „Gazeta Szkolna” 2001, nr 7.
- Czerska E., *Specyfika buntu w okresie dorastania*, „Edukacja i Dialog” 2001, nr 1.
- Dąbrowska E., *Zapobieganie trudnościom wychowawczym* [w:] *Praca wychowawcza z dziećmi i młodzieżą*, red. M. Łobocki, Lublin 1998.
- Frączek Z., *Pokoleniowe przemiany społecznej świadomości wartości rodziny*, Rzeszów 2011.
- Heyne D., Rollings S., *Niechęć do szkoły: jak pomóc dziecku, które opuszcza lekcje i wagaruje*, tłum. M. Gajdzińska, Gdańsk 2004.
- Komorowska B., *Zjawisko trudności wychowawczych w gimnazjum*, „Dyrektor Szkoły” 2003, nr 5.
- Kosińska E., *Wychowawca w klasie. Krótki poradnik psychologiczny*, Kraków 1999.
- Łobocki M., *Wybrane problemy wychowania – nadal aktualne*, Lublin 2004.
- Milerski B., Śliwerski B. (red.), *Pedagogika. Leksykon*, Warszawa 2000.
- Mróz Z., *Psychologiczna charakterystyka buntu wewnętrznego w okresie dorastania* [w:] *Psychospołeczne problemy rozwoju dziecka*, red. A. Czapiga, Toruń 2004.
- Obuchowska I., *Drogi dorastania*, Warszawa 1996.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001.
- Oleszkowicz A., *Wagary ponad miarę*, „Psychologia w Szkole” 2006, nr 3.
- Pawelski L., *Nieobecny nieusprawiedliwiony*, „Edukacja i Dialog” 2006, nr 10.
- Pilch T. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Warszawa 2003.
- Pilch T. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VI, Warszawa 2007.
- Pilch T. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, Warszawa 2008.
- Sochocki M.J., *Niektóre dylematy profilaktyki – cz. I*, „Remedium” 2010, nr 3.
- <http://www.miejski.pl/tag-Wagary>